

Cygan, Jerzy M.

"Siedlce 1448-1995. 450-lecie nadania praw miejskich", pod red. Edwarda Kospatha-Pawłowskiego, Siedlce 1996 : [recenzja]

Mazowieckie Studia Humanistyczne 3/1, 292-298

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leonem Uchwatem w Chicago, Marią Waruszyńską w Montrealu, Leszkiem Krzemieniem w Warszawie i Kazimierzem Koziarskim w Katowicach. Godny podkreślenia jest także fakt, że recenzowane opracowanie stanowi istotny wkład do badań nad dziejami Polaków i Polonii w Austrii w pierwszym dziesięcioleciu po zakończeniu II wojny światowej.

Władysław S. Kucharski

Siedlce 1448–1995. 450-lecie nadania praw miejskich. Wydanie pierwsze jubileuszowe, redakcja naukowa Edward Kospath-Pawłowski, Siedleckie Towarzystwo Naukowe – Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach, Siedlce 1996, s. 338, 100 tablic.

W omawianym dziele miasto Siedlce doczekało się monumentalnego opracowania swoich półtysięcznych dziejów: krytycznego, źródłowego, całościowego. Dostarcza ono solidnej podstawy do uroczystych obchodów 550-lecia powstania miejscowości i 450-lecia powstania miasta, a także gruntownej wiedzy o jego bogatej, wieloaspektowej historii, interesującej zarówno mieszkańców Siedlec, jak i obywateli całego województwa, wiernych diecezji siedleckiej, wszystkich zaangażowanych w działalność dla rozwoju regionu mazowieckiego, a w ogóle historyków i miłośników dziejów ojczyźnych. Od 1996 r. honorowym obywatelem Siedlec jest również papież Jan Paweł II. Książka jest dostępna w twardej i miękkiej oprawie. Jest ona dziełem zbiorowym, przygotowanym przez historyków specjalistów, zżytych na co dzień z żywotnymi problemami Siedlec i regionu. Objętość książki jest zdwojona ze względu na jej wymiary. Jej czytelność ułatwia doskonała redakcja techniczna i ujęcie tekstu w dwie kolumny. Obraz wizualny ludzi i miasta przybliżają dobrze dobrane i poprawnie wykonane zdjęcia. Pospołu z reprodukcjami dokumentów mają one wartość historyczną. Zdjęcia pochodzą z wzorowo prowadzonego Muzeum Okręgowego w Siedlcach (autorstwa Adolfa Gancwola-Ganiewskiego), Państwowej Ochrony Zabytków i Straży Pożarnej w Siedlcach oraz ze zbiorów prywatnych. Fotografie z 1996 r. wykonał Cezary Ostas. Nad redakcją techniczną fachowo czuwała Teresa Włodarczyk, a nad korektą Zdzisława Radzio. O estetykę szaty graficznej zadbała zasłużona Oficyna Wydawnicza „Ajaks” z Pruszkowa. Stosowane skróty posiadają swoje wyjaśnienie na s. 334–335. Godna jest też podkreślenia przejrzystość spisu treści na końcu książki. Ponadto jest ona wyposażona w trzy aneksy: Andrzeja Węcowskiego, *Kalendarium dziejów Siedlec*; Wandy Więch-Trchórzewskiej, *Biogramy wybitnych siedleczan* i *Wykaz osób pełniących ważne funkcje*. Wszystkie teksty są gruntownie udokumentowane w przypisach, następujących po każdej rozprawie. Ponadto została podana w porządku alfabetycznym bibliografia selektywna, zawierająca 105 pozycji.

Z racji merytorycznych należy uznać to monumentalne dzieło za najnowszą naukową monografię Siedlec. Składa się ona z dziewięciu rozdziałów spiętych w spójną całość wstępem i zakończeniem pióra prof. dr hab. E. Kospatha-Pawłowskiego. We wstępie przedstawił on podjęty w monografii temat, cele badawcze, założenia metodologiczne oraz wykorzystaną bazę źródłową. Wyjaśnia on, iż dzieje Siedlec zostały omówione w układzie chronologicznym wydarzeń, aby w ten sposób ukazać w zwartej formie ponad półtysięczną historię tego miasta. Zasadniczo ujęto ją w siedmiu rozdziałach, w których wciąż akcentuje się problemy nurtujące jego obywateli: polityczne, społeczne, gospodarcze oraz kulturalne. Tę historyczną syntezę poprzedza rozdział o prehistorii ziemi siedleckiej, kończą zaś dwa rozdziały problemowe poświęcone religiom i zabytkom jej stolicy. W zakończeniu natomiast redaktor naukowy rekapitułuje tezy poszczególnych rozdziałów i rozpraw. Siedlce miały w swych dziejach okresy świetności i upadku. Stolicą regionu stały się dopiero w XIX w., po II wojnie światowej zaś ośrodkiem akademickim. Etapy tego rozwoju przebiegały wśród dramatycznych wydarzeń i bardzo zmiennych układów politycznych. Rozkwit gospodarczy miasta datuje się od lat siedemdziesiątych XX w. Następujące po sobie okresy charakteryzują się właściwą każdemu z osobna dynamiką rozwoju. Wnikliwej analizy przebiegu procesu składających się na nie wydarzeń i obrazu problemów dostarczają kolejne rozprawy odpowiadające rozdziałom. Jedynie dzieje Polski Ludowej podzielono na dwa okresy, kiedy Siedlce zostały najpierw siedzibą powiatu, a następnie województwa.

W pierwszej rozprawie Henryka Mierzwińskiego – *Dzieje dawne* (s. 9–21), znajdujemy syntetycznie przedstawiony, mało ogółowi znany, okres przedhistoryczny ziemi siedleckiej. Siedlce współczesne są największym ośrodkiem krainy zwanej Wysoczyzną Siedlecką, wyodrębnionej w samodzielną krainę pod nazwą płaskowzgórza łukowsko-siedleckiego, jednym z głównych miast podlaskich i stolicą południowego Podlasia. Obecne województwo siedleckie obejmuje część dwóch historycznie ukształtowanych krain Mazowsza i Podlasia. Eksploatacje archeologiczne rozpoczęte w XIX w. przynoszą potwierdzenie osadnictwa na tym terenie w X tysiącleciu p.n.e. ludności o kulturze z przystosowanymi do eksploatacji płodów leśnych tylczakami łukowymi i krótkimi drapaczami krzemionymi, zamieszkującej w osadach szałasowych na pograniczu rozrzedzonego lasu i tundry, synchronizującej swe życie z wędrówkami reniferów, jak o tym wymownie świadczą znaleziska w Całowaniu w pobliżu Otwocka. Jest wiele znalezisk jeszcze starszych sięgających epoki paleolitu, w której podstawowym narzędziem człowieka byłyłuki pięściowe, drapacze, ostrza, świdy, rylce i inne. Autor odnotowuje z wielką dokładnością znaleziska w określonych miejscowościach, pochodzące z różnych epok i świadczące o obecności na opisywanym terenie społeczeństw o odmiennych, pierwotnych kulturach, poczynając od starszej epoki kamiennej, a na dobie wczesnośredniowiecznej n.e. kończąc. W prze-

glądzie tym otrzymujemy lekcję o bogatej prehistorii regionu, godnej poznania i szacunku. Nie pominięto w nim także omówienia sprawy ukształtowania się krajobrazu Wysoczyzny Siedleckiej wraz z jej fauną i florą pod wpływem przemian klimatycznych i powstałymi w wyniku tego warunkami do rozwijania kultury rolniczej i w ogóle cywilizacji.

Opis historii Siedlec rozpoczyna rozprawa Marka Plewczyńskiego, *W Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (s. 22–44), a więc dzieje w wiekach XV–XVII. Autor śledzi początki wsi Siedlce w XV w., pierwsza historyczna o niej wzmianka pochodzi z 1448 r., w dokumencie przyznającym plebanowi łukowskiemu dziesięcinę z tej wioski, założenie w niej parafii w 1532 r. i nadanie jej praw miejskich w 1547 r. Miasto rozwijało się pomyślnie, duże szkody odniosło w okresie potopu szwedzkiego, podniosło się z upadku na przełomie wieków XVII i XVIII stawszy się własnością i rezydencją książąt Czartoryskich, doszło do świetności pod opieką hetmanowej Aleksandry z Czartoryskich Ogińskiej.

W rozprawie przedstawiono obraz Siedlec, uwzględniając źródła dotyczące poszczególnych właścicieli, udział urzędników i rzemieślników w rozwoju miasta, migrację ludności i wpływ czynników politycznych na jego społeczną i ekonomiczną sytuację, rozwój budownictwa.

Dziewiętnastowieczne dzieje Siedlec są przedmiotem rozprawy Janusza Wojtasika, *Siedlce w latach zaborów, 1795–1914* (s. 45–67), która uwzględnia okresy przełomowe z końca XVIII i z początku XX w. Po trzecim rozbiórce Polski znaczenie Siedlec zaczęło wzrastać, m.in. dzięki temu, że zaborca austriacki chciał je uczynić stolicą Nowej Galicji i że w okresie Księstwa Warszawskiego mieściła się tu siedziba departamentu, który w czasie Królestwa Kongresowego został przekształcony w województwo. Nastąpiło ożywienie gospodarcze miasta, zadbano także o jego estetyczny wygląd i rozbudowę, miasto zyskało korzystne położenie na skrzyżowaniu ważnych dróg, wzrosła liczba mieszkańców, w lipcu 1820 r. było ich 4399, w tym 3072 Żydów, poprawił się stan szkół i wzrosła ich liczba, powstał stały teatr. Podczas powstań narodowych Siedlce odgrywały znaczącą rolę ze względu na swoje położenie przy arterii komunikacyjnej. W czasie powstania styczniowego stały się jedną z głównych baz rosyjskich przeciwko powstańcom. Zmiany administracyjne i polityka represyjna rządu carskiego zahamowały rozwój miasta, przestało ono być stolicą województwa i guberni, lecz stopniowo w latach 1865–1914 przeżywało znów – mimo nacisku rusyfikacyjnego – okres wzmoczonego rozkwitu w dziedzinie gospodarki, osiągnięć artystyczno-architektonicznych, szkolnictwa, czytelnictwa, w życiu rozrywkowym. Siedlczanie żyli intensywnie patriotyzmem społecznym, który przejawiał się w ich udziale w rewolucji z 1905 r., walczącej także o wolność wyznania dla unitów. Rozprawę uzupełnia podrozdział pt. *W walce z pożarem* pióra Stanisława Trochimiaka (s. 62–64), który przedstawia rozwój pożarnictwa w Siedlcach do końca I wojny światowej.

Rozprawa Piotra Matusaka i Antoniego Wintera pt. *Siedlce 1918–1939* (s. 68–111), prezentuje szczególny odcinek dziejów Siedlec jako miasta powiatowego w województwie lubelskim, naznaczony bujnym rozwojem w różnych dziedzinach życia, wyszczególnionych w osobnych paragrafach: Polska Organizacja Wojskowa, która w Okręgu III dała załóżki dwóch pułków, tj. 34 pp w Białej Podlaskiej i 22 pp w Siedlcach; życie polityczne miasta przejawiające się w działalności licznych ugrupowań i ruchów, takich jak obóz endecki, Chrześcijańska Demokracja, Polska Partia Socjalistyczna, ruch komunistyczny, ruch ludowy, sanacja, partie i organizacje żydowskie, organizacje młodzieżowe, Koło Siedlczan, związki zawodowe, sejmowe komisje wyborcze, instytucje administracyjne i samorządowe; urbanizacja i architektura; życie społeczno-gospodarcze, mające swój wyraz w opiece nad potrzebującymi, w rozwoju przemysłu, rzemiosła, spółdzielczości, handlu, bankowości, we współpracy z garnizonem, w aktywności straży pożarnej (autor Stanisław Trochimiak); organizacje kombatanckie i paramilitarne; oświata i kultura, który to paragraf w sposób wyjątkowy przykuł uwagę autorów, niestety już nie żyjącego A. Wintera, zasłużonego dla historiografii Siedlec.

Okres II wojny światowej jest przedmiotem rozprawy Piotra Matusaka, *Siedlce 1939–1944* (s. 112–159). Autor, wybitny znawca wojennych dziejów Polski czasów najnowszych, rozwinął ten temat w kilku obszernych paragrafach: w wojnie obronnej 1939 roku; pod zarządem okupanta hitlerowskiego, z podpunktami: administracja niemiecka; likwidacja Żydów; eksterminacja i eksploatacja; cywilny front walki, z wyróżnieniem punktów: żywiłowy opór i akcja pomocy; zorganizowana pomoc społeczna; straż pożarna (autor Stanisław Trochimiak); Szare Szeregi i Pogotowie Harcerek; podziemna kultura; tajne nauczanie; prasa podziemna; Akcja „N” dla propagandowej zorganizowanej konspiracji; podziemie polityczne, z wyszczególnieniem grup: Stronnictwo Narodowe; Konfederacja Narodu i Organizacja Polska; Polska Partia Socjalistyczna – Wolność Równość Niepodległość; Stronnictwo Ludowe „Roch”; Polska Partia Robotnicza; Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa, z podpunktami: rozwój organizacyjny, wywiad, walka bieżąca i Akcja „Burza”. W tekście znajdujemy nazwiska protagonistów, nazwy zindywidualizowanych grup, charakterystykę ich struktury organizacyjnej i konkretnej działalności, relacje z ogólnopolskimi organizacjami, sukcesy i klęski, polityczne zawikłania.

Losy po II wojnie światowej, w okresie pełnienia przez Siedlce funkcji stolicy powiatu, są tematem rozprawy Franciszka Gryciuka, *Siedlce w latach 1944–1975* (s. 160–196). Były to czasy burzliwego rozwoju wśród zamętu politycznego, a następnie zdominowania przez reżim komunistyczny, trudne do obiektywnego przedstawienia. Autor je osiąga, posługując się wyodrębnieniem etapów czasowych i kierunków rozwoju, akcentując pozytywną rolę przeobrażeń w życiu społeczno-politycznym w okresach 1956–1970 i 1971–1975 dla rozwoju

Siedlec. W sposób zasadny może konkludować, że nowoczesny przemysł stworzony w latach siedemdziesiątych, wymagający wysoko kwalifikowanych kadr, oddał kulturotwórcze usługi Siedlcom. Odtąd poczęły one nabierać charakteru wielkomiejskiego, w społeczeństwie wzrosło zainteresowanie kulturą w poszerzonym tego słowa znaczeniu.

Zamknięcia historycznej wizji miasta dokonuje rozprawa Urszuli Głowackiej Maksymiuk, *Siedlce stolicą województwa* (s. 197–232). Województwo siedleckie powstało 1 czerwca 1975 r. W pracy przedstawiono proces kształtowania się ośrodka administracji wojewódzkiej i przystosowania miasta do roli stolicy, jego ustrój, rozwój przestrzenny, ludność i warunki jej zatrudnienia. Po 15 latach przyspieszonego rozwoju demograficznego liczba ludności Siedlec wzrosła o 26678 mieszkańców, w 1990 r. miasto zamieszkiwało 71134 obywateli. Dalsze rozwinięte z rozprawie zagadnienia to życie gospodarcze miasta z jego przemysłem, budownictwem, gospodarką mieszkaniową i komunalną, handlem i usługami, komunikacją i łącznością oraz infrastruktura społeczna, tj. oświata, nauka, kultura, zdrowie, sport i rekreacja. Z pełnym obiektywizmem Autorka w ocenie działalności placówek kulturalnych odnotowuje hamującą rolę ideologii politycznej, którą się kierowały ówczesne władze i otwarcie się dla życia kulturalnego nowych horyzontów w związku z przemianami ustrojowymi po 1980 r. dzięki wytrwałej postawie opozycji. Należy podkreślić, że treść rozprawy jest oparta w całości i wyłącznie na źródłach archiwalnych.

Siedlce współczesne to temat pracy zbiorowej Andrzeja Mędza, Joanny Kuchnio i Michała Żuka, *Siedlce w latach przemian gospodarczych i ustrojowych, 1989–1994* (s. 233–252). Autorzy przedstawiają obraz stosunków polityczno-społecznych, gospodarczych i kulturalnych Siedlec z lat 1989–1994 na tle przeobrażeń zachodzących w całym kraju. Cenne są tabele i wykresy uzmysławiające dynamikę wydarzeń o istotnym znaczeniu dla życia obywateli miasta i województwa. Także w Siedlcach bezrobocie jest jednym z najważniejszych problemów społeczno-ekonomicznych lat dziewięćdziesiątych (por. wykres 2, s. 2). Na terenie miasta funkcjonuje 14 szkół podstawowych, w tym dwie niepubliczne oraz 12 szkół ponadpodstawowych, łącznie ze szkołami dla pracujących. Istnieje również Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla dzieci lekko upośledzonych umysłowo. W Siedlcach naukę na poziomie wyższym prowadzą Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna i Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Siedleckiej im. Jana Pawła II afiliowane do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie. Od 1993 r. istnieje tu też Diecezjalne Kolegium Teologiczne jako instytucja kościelna, przygotowująca katechetów i nauczycieli religii do szkół podstawowych i przedszkoli. Zadania kulturalne na terenie miasta realizuje wiele placówek kulturalnych: Miejski Ośrodek Kultury, Centrum Kultury i Sztuki, Muzeum Okręgowe, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Osiedlowe Kluby Kultury, Studencki Ośrodek Działań Kulturalnych „Limes”, Wojskowy Klub Garni-

zonowy. Na terenie Siedlec funkcjonuje Radio Katolickie Podlasia, ukazuje się kilka gazet i pism regionalnych oraz czasopisma naukowe. Wydawnictwom historycznym patronują Siedleckie Towarzystwo Naukowe i Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej. Można dodać, że w Siedlcach często odbywają się różnego rodzaju konferencje naukowe i imprezy kulturalno-artystyczne. Miasto posiada księgarnie.

Przeszłość Siedlec i życie mieszkańców tego miasta stają się lepiej zrozumiałe dzięki dwóm ostatnim, problemowym, rozprawom. Pierwsza z nich ks. Edwarda Jarmocha, *Religie – świątynie – wyznawcy* (s. 253–278), dzieli się na podrozdziały: katolicyzm, judaizm i inne religie. W XV w. Siedlce należały do parafii Pruszyń, leżącej w północnych krańcach diecezji krakowskiej. Dzięki ówczesnemu właścicielowi dóbr siedleckich Stanisławowi Siedleckiemu w 1532 r. one same stały się parafią, decyzją biskupa Piotra Tomickiego. Pierwszy jej kościół był drewniany, a pierwszym proboszczem był kleryk mniejszych święceń Mikołaj Kruzowski, do pomocy miał dwóch kapłanów. Przy parafii istniał przytułek dla starców oraz szpital pod wezwaniem św. Ducha. W 1629 r. na krótko kościołem zawładnęli protestanci. Trzeci z kolei, obecny, kościół pod wezwaniem św. Stanisława Męczennika i Św. Antoniego Padewskiego, fundacji Kazimierza i Elżbiety z Czartoryskich Ogińskich, murowany, w stylu barokowym z elementami neoklasycyzmu, pochodzi z lat 1740–1749. Od 1805 r. Siedlce należały do diecezji lubelskiej, a od 1918 r. do diecezji janowskiej czyli podlaskiej, by znów od 1867 r. podlegać biskupowi lubelskiemu i w 1918 r. powrócić do wskrzeszonej diecezji janowskiej, a w 1924 r. stać się siedzibą biskupa. Diecezja od 1992 r. przyjęła nazwę diecezji siedleckiej. Z dziejami tej diecezji były związane losy unitów podlaskich. Kościołem katedralnym stał się kościół pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP wzniesiony w 1912 r. w stylu neogotyckim. Szczególnie od czasu przeniesienia do Siedlec stolicy biskupiej nabrały dużego znaczenia dla życia miasta i diecezji urządzone tu obchody i manifestacje o charakterze kościelno-narodowym. Wzmogła się także działalność zgromadzeń zakonnych i organizacji religijnych, wzrosły budownictwo sakralne, rozwój Seminarium Duchownego, ożywienie duszpasterstwa parafialnego. Jest rzeczą znamionną, że pierwsza parafia siedlecka wśród dobroczyńców miała również Żydów z Łukowa. Żydów mieszkających w Siedlcach po raz pierwszy wymieniają dokumenty wydane przez króla Władysława IV. Król Stanisław August Poniatowski wyraził zgodę na budowę synagogi w Siedlcach, gdzie na początku jego panowania zamieszkiwało 531 osób wyznania mojżeszowego. Najbardziej znanym rabinem siedleckim był żyjący w połowie XVIII w. R. Meir, autor *Netiv Meir*. Wraz z rozwojem miasta rozwijało się też osadnictwo żydowskie. W 1939 r. na terenie Siedlec mieszkało 15 000 Żydów. Mieli oni swój samorząd, szpital, szkoły, organizacje polityczne i społeczne. Polityka hitlerowskiego okupanta przyniosła im zagładę, ocalało około 100 Żydów siedleckich.

W społeczności siedleckiej poza tym można wyróżnić wyznania pozakatolickie: prawosławie, protestantyzm, mariawityzm, zielonoświątkowców, świadków Jehowy i inne, są to wspólnoty nieliczne, liczą po kilkadziesiąt osób, z wyjątkiem świadków Jehowy, którzy zamieszkują Siedlce w liczbie 232 osób. Druga problemowa rozprawa C. Ostasa, *Zabytki Siedlec* (s. 279–295), w sposób skondensowany, lecz wyczerpująco, przedstawia urbanistykę Siedlec w jej historycznym rozwoju, zespół pałacowo-parkowy w aspekcie historyczno-artystycznym oraz architekturę sakralną i świecką miasta od strony genezy i stylu budowli, cmentarze katolickie o dużej wartości zabytkowej, wyposażenie wewnątrz kościołów i innych budowli. Do najstarszych zabytków snycerki zalicza się rzeźbę Matki Boskiej z Dzieciątkiem z I połowy XV w. Szczególnym zabytkiem malarstwa sztalugowego jest jedyny w Polsce obraz hiszpańskiego malarza El Greco *Eks-taza św. Franciszka*. Z płócien polskich malarzy na czoło wybijają się obrazy Szymona Czechowicza w kościele św. Stanisława Biskupa. Do cennych zabytków zalicza się portrety biskupów Adama Naruszewicza pędzla Marcellego Bacciarellego i biskupa Beniamina Szymańskiego, kapucyna, sygnowany przez Kolberga. Inne zabytki reprezentują złotnictwo, artystyczne rzemiosło i tkaniny.

Do tego omówienia należy dodać wyrazy uznania za tak doskonałe metodycznie i rzeczowo zrealizowany zamysł stworzenia tego monumentalnego wydania. Doskonałość dzieła potwierdza, że powstawało ono także z miłości dla stolicy województwa siedleckiego, dla jego mieszkańców, dla polskiej historii i kultury. Godzien podkreślenia jest styl wypowiedzi: są one gruntowne, jasne, zrównoważone, śmiałe a zarazem pełne ludzkiej wyrozumiałości i szacunku dla wszelkiego człowieczego trudu, łączą ludzi a nie dzielą. Słowa głębokiej wdzięczności dla wszystkich Autorów! Słowa szczerego uznania dla tych wszystkich Osób i Instytucji, które poparły inicjatywę wydania dzieła, w szczególności zaś dla Siedleckiego Towarzystwa Naukowego, dla Komitetów Honorowego i Organizacyjnego Obchodów 450-lecia Siedlec i dla mgr. Henryka Guta prezydenta miasta! Książka jest pomnikiem trwalszym od kamienia i spizu.

Jerzy M. Cygan